

اطلس جهانی ساخت‌های زبان (والس). مارتین هسپلمث و همکاران
(ویراستاران)، دانشگاه آکسفورد، ۲۰۰۵، ۷۱۲ صفحه.^۱

ایفا شفائی^۲ (دکترای زبان‌شناسی همگانی. پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی)

تاریخ دریافت نقد و بررسی: ۱۳۹۹/۵/۳، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۶/۴

اطلس جهانی ساخت‌های زبان، که به اختصار والس نامیده می‌شود، اطلسی است زبانی -رده‌شناختی که پراکندگی جهانی ویژگی‌های ساختی زبان را نشان می‌دهد. این اطلس با همکاری مارتین هسپلمث، متیو درایر، دیوید گیل و برنارد کامری در مؤسسه مکس پلانک^۳ بین سال‌های ۱۹۹۹ تا ۲۰۰۴ گردآوری شد و در ژوئیه ۲۰۰۵ توسط انتشارات آکسفورد به چاپ رسید (هسپلمث، ۲۰۰۹: ۲۸۳). تاکنون ۵۵ نویسنده در تهیه آن مشارکت داشته‌اند که هرکدام (یا گروهی از آنها) تنها به بررسی یک ویژگی ساختی پرداخته‌اند. به‌طور کلی، این اطلس حاوی اطلاعات سودمندی از ویژگی‌های رده‌شناختی زبان‌ها و نیز الگوهای جغرافیایی این ویژگی‌هاست.

ساختار بندی

والس ۵ بخش اصلی دارد که شامل (۱) ویژگی‌ها و ارزش‌ها؛ (۲) فصل‌ها؛ (۳) زبان‌ها؛ (۴)

1. Haspelmath, M. & Dryer, M. & Gil, D. & Comrie, B. (eds.) (2005). *The World Atlas of Language Structures (WALS)*. Oxford: Oxford University Press. ISBN: 0-19-925591-1

2. ifashafaei@yahoo.com

3. Max Plank Institute for Evolutionary Anthropology

منابع/نویسندگان و ۵) نقشه‌ها است. در ادامه، هریک از این بخش‌ها را معرفی می‌کنیم و به شرح محدودیت‌ها و نقدهای مرتبط با آنها خواهیم پرداخت.

۱ ویژگی‌ها

در نسخه برخط والس تعداد ۱۹۲ ویژگی^۱ در دوازده حوزه^۲ واج‌شناسی، صرف، مقوله اسم، نحو گروه اسمی، مقوله فعل، ترتیب کلمات، بندهای ساده، بندهای مرکب، واژگان، زبان اشاره، نظام‌های نوشتاری و کاربردهای فرازبانی^۳ نچ‌آواها^۴ بررسی شده است. ویژگی‌ها شامل تعدادی ارزش^۴ یا پارامتر هستند که تعداد آنها بین ۲ تا ۲۸ پارامتر برای هر ویژگی متغیر است. این پارامترها با رنگ‌ها و شکل‌های گوناگون روی نقشه‌ها نشان داده شده‌اند.^۵ ویژگی‌ها در فصل‌های جداگانه توصیف شده است اما برخی از فصل‌ها شامل توصیف چند ویژگی هستند.

معیار انتخاب ویژگی‌ها

اولویت اصلی در گزینش ویژگی‌ها و پارامترهای زبانی در این اطلس با ویژگی‌هایی بوده است که در کتاب‌های دستور زبان توصیف شده‌اند. از سوی دیگر، ویراستاران کوشیده‌اند تا تمامی حیطه‌های اصلی و زیرحیطه‌های ساختاری زبان را پوشش دهند اما در عمل، انتخاب ویژگی‌ها محدود به آنهایی است که در کتاب‌های دستور دیده می‌شوند. به این ترتیب، بیشتر ویژگی‌ها توسط خود نویسندگان انتخاب شده است و اولویت اصلی نویسنده در انتخاب ویژگی‌ها نیز میزان دسترسی شخصی به منابع مورد نیاز بوده است.

به اعتقاد نگارنده، اگرچه نویسندگان و ویراستاران کوشیده‌اند تا ویژگی‌هایی را برگزینند که تمام حوزه‌های اصلی دستور زبان را دربرگیرند اما انتخاب را محدود به ویژگی‌های موجود در کتاب‌های مرجع کرده‌اند و به این ترتیب، براساس گفته خود ویراستاران، بسیاری از پارامترهای ساختاری مهم در این اطلس وجود ندارد و دلیل این فقدان تنها این است که این ویژگی‌ها در کتاب‌های در دسترس نویسنده تعریف نشده‌اند.

به این ترتیب، یکی از ایرادات مهم این اطلس آن است که خوانندگان نمی‌توانند بسیاری از پارامترهای دستوری مد نظرشان را در آن بیابند. وجود چنین محدودیتی در بدو امر طبیعی بوده است اما

1. Feature

۲. در صفحه ویژگی‌ها این بخش تحت عنوان Area قرار دارد و کاربر می‌تواند حیطه مورد نظر خود را انتخاب کند.

3. Click

4. Value

۵. تعداد ارزش‌ها در والس (۲۰۰۵) بین ۲ تا ۹ ارزش بوده است.

انتقاد اصلی نگارنده آن است که چرا با گذشت نزدیک به پانزده سال از زمان انتشار این اطلس تغییر چشمگیری در تعداد ویژگی‌ها دیده نمی‌شود. با مقایسه‌ای که نگارنده بین نسخه چاپی والس و نسخه برخط آن انجام داده است مشاهده می‌شود که تعداد ویژگی‌های اصلی در طول زمان تغییر محسوسی نداشته و بیشتر در حوزه ترتیب کلمات بر تعداد ویژگی‌ها افزوده شده است. قطعاً در طول زمان نویسندگان می‌توانستند منابع بیشتری را برای بررسی سایر ویژگی‌های مهم دستوری بیابند اما چنین نشده است.

۲ ارزش‌ها

هر ویژگی با مجموعه‌ای از ارزش‌ها یا همان پارامترها همراه است که به موجب آن زبان‌ها از یکدیگر متمایز می‌شوند. در هر فصل توصیف دستوری دقیقی از ارزش‌ها داده شده است. بر روی نقشه‌ها این پارامترها با نقطه‌های رنگی و در برخی موارد با شکل‌های متفاوتی نشان داده شده‌اند. تعداد ارزش‌ها برای هر ویژگی از حداقل ۲ ارزش تا ۲۸ ارزش در نوسان است. در نسخه چاپی این طیف بین ۲ تا ۹ ارزش بوده زیرا نشان دادن بیش از ۹ ارزش بر روی نقشه میسر نبوده است. نقشه شماره (۱)^۱ ساده‌ترین نقشه از والس است که فقط دو ارزش را در مورد ویژگی مجهول در زبان‌ها نشان می‌دهد. براساس این دو پارامتر، زبان‌های دنیا به دوره تقسیم می‌شوند: زبان‌هایی که ساخت مجهول دارند و زبان‌هایی که فاقد ساخت مجهول هستند. در این نقشه هر زبان با یک نقطه نشان داده شده است و نقاط سفید زبان‌هایی هستند که ساخت مجهول ندارند اما نقاط سیاه زبان‌هایی را نشان می‌دهد که ساخت مجهول دارند.

نقشه شماره (۱)

۱. نقشه شماره 107A در والس

در اطلس برخط و نیز نسخه الکترونیکی، کاربر می‌تواند نقشه‌ها را بزرگ‌نمایی کند و نقاط زبانی را به صورت مشخص و جدا از هم مشاهده کند. در صفحه اول هر فصل، ارزش‌ها در قاب کوچکی بر روی خود نقشه نشان داده می‌شود. همچنین این ویژگی‌ها به صورت مفصل‌تر در جدول بزرگتری^۱ که جدول ویژگی نامیده می‌شود، درون متن فصل‌ها قرار داده شده‌است. هر ارزش در این قاب‌ها با نقطه یا سایر اشکال هندسی رنگی نشان داده شده‌است و نیز در ستون مقابل آنها تعداد زبان‌هایی که دارای ارزش مورد نظر هستند دیده می‌شود. به عنوان مثال، جدول زیر نشان می‌دهد که در ۱۸۹ زبان مفعول غیر مستقیم وجود دارد.

جدول (۱) نمونه‌ای از جدول ارزش‌هاست که در خصوص ساخت‌های دومفعولی با ارزش‌های نام‌برده شده در والس دیده می‌شود.

Values		
●	Indirect-object construction	189
●	Double-object construction	84
●	Secondary-object construction	65
●	Mixed	40

جدول ۱

ارزش‌گذاری زبان‌ها به گونه‌ای است که هر زبان ارزشی دارد و هیچ زبانی نیست که ارزش‌گذاری نشده باشد. به این منظور، ارزش‌هایی تحت عناوین کلی مانند ترکیبی^۲ یا ناموجود^۳ نیز در میان ارزش‌ها دیده می‌شوند. این ارزش‌ها، پارامترهای دقیقی نیستند و هرکدام قابلیت این را دارند که به زیرپارامترهای دیگری تقسیم شوند.^۴

۱. در جدول‌های درون‌متنی توضیحات مفصل‌تری راجع به ارزش‌ها دیده می‌شود.

2. mixed

3. absent

۴. یکی از محدودیت‌های والس، تعیین تعداد دقیق پارامترهای دستوری است. اگرچه تعداد پارامترهای دستوری برای ویژگی‌های ساختی چندان زیاد نیست (مانند: دوازده ترکیبی و غیرترکیبی)، سه ارزشی (هسته‌آغازین، هسته‌پایانی، ترتیب آزاد)، چهار ارزشی (هسته‌نما، وابسته‌نما، مضاعف‌نما در برابر صفرنما)، اما این امکان وجود دارد که یک ویژگی دستوری به گونه‌ای توصیف شود که پارامترهای بیشتری داشته باشد، در نسخه برخط تا ۲۸ پارامتر نیز برای یک ویژگی دیده می‌شود. بنابراین در لیست ارزش‌ها با ارزش‌هایی تحت عناوین «سایر»، و «ترکیبی» مواجه می‌شویم که ارزش‌های دقیقی نیستند و هرکدام قابلیت این را دارند که به زیرارزش‌های دیگری تقسیم شوند.

۳ فصل‌ها

اطلس جهانی ساخت‌های زبان در نسخهٔ برخط شامل ۱۵۲ (و در نسخهٔ چاپی ۱۴۲) فصل است و هر فصل توسط یک نویسنده (یا گروهی از نویسندگان) نوشته شده است.^۱ در هرکدام از این فصل‌ها توصیف جامعی از ویژگی‌ها و ارزش‌ها با ذکر مثال و ضرورت نظری آنها آورده شده است. همچنین نویسنده با تفسیر نقشه، پراکندگی جغرافیایی و بسامد وقوع ویژگی مورد نظر را در میان زبان‌ها توصیف کرده است.^۲ فصل‌ها به صورت موضوعی گروه‌بندی شده‌اند و در مجموع، دوازده حوزهٔ نام‌برده شده (در بخش ۱-۱) را دربرمی‌گیرند. هشت حوزهٔ نخست حوزه‌های اصلی دستور زبان هستند که هر یک به زیرحوزه‌هایی تقسیم شده‌اند و هستهٔ اصلی اطلس را تشکیل می‌دهند. چهار حوزهٔ دیگر شامل مباحث حاشیه‌ای تر و به لحاظ ماهیت متنوع‌تر هستند.^۳

۴ زبان‌ها

بخش زبان‌ها شامل اطلاعاتی مربوط به نام زبان، کد سه حرفی والس، کد ایزو ۳-۶۳۹، ژن زبانی، خانوادهٔ زبانی، نام کشور و طول و عرض جغرافیایی آن است. با فشردن روی نام هر زبان در این بخش، کاربر به صفحه‌ای دیگر هدایت می‌شود که در آن تمام ویژگی‌ها و پارامترهای بررسی شده در آن زبان با ذکر مرجع آن دیده می‌شود. در جدولی نام اتنولوژی زبان و همچنین سایر نام‌های مربوط به آن زبان که در کاتالوگ‌های زبانی مشهور مانند رولن^۴ (۱۹۸۷) و موزلی^۵ و اشرف^۶ (۱۹۹۴) دیده می‌شود، نیز آورده شده است. سایر اطلاعات زبان‌شناختی-اجتماعی از جمله تعداد سخنگویان، صورت رسمی و غیررسمی زبان و نیز مکان‌های جغرافیایی متفاوت یک زبان در والس وجود ندارد، زیرا چنین اطلاعاتی برای درصد کمی از زبان‌ها در دسترس است (هسپلمث، ۲۰۰۹: ۲۹۰).

۴-۱ نمونه‌های والس

والس شامل ۲۶۷۶ زبان است که برخی از این زبان‌ها فقط روی یک نقشه دیده می‌شوند، در حالی که

۱. فقط در تعداد کمی از موارد بیش از یک فصل به یک نویسنده محول شده است. در مجموع، تعداد ۵۵ نویسنده در تدوین والس مشارکت داشته‌اند.

۲. در نسخهٔ برخط و برنامهٔ الکترونیکی (لوح فشرده) امکان ارزیابی الگوهای منطقه‌ای وجود ندارد؛ اگرچه روش ارزیابی منطقه‌ای یک رویکرد در حال توسعه در ساحت زبان‌شناسی تطبیقی است. به همین دلیل، نویسندگان در فصل‌ها، بخش توزیع جغرافیایی را به ارزیابی‌های شخصی خودشان اختصاص داده‌اند.

۳. در هر فصل علاوه بر متن اصلی، جدولی برای نظرات، جدول منابع و یک لینک هدایت به نقشه نیز دیده می‌شود. هر فصل یک نقشه دارد اما در مواردی بیش از یک نقشه نیز دیده می‌شود. در جدول نظرات، کاربر می‌تواند دیدگاه خود را در مورد صحت و سقم نتایج بیان و دیدگاه دیگران را نیز مشاهده کند.

4. M. Ruhlen

5. C. Moseley

6. R. E. Asher

برخی دیگر مانند انگلیسی، در اکثر نقشه‌ها تکرار می‌شوند. انتخاب زبان‌ها به‌عهد نویسنندگان بوده است اما فهرستی از ۱۰۰ زبان که نمونه ۱۰۰ زبانی^۱ در والس نامیده می‌شود، توسط ویراستاران به نویسندگان معرفی شده تا در نقشه‌های خود بگنجانند (این فهرست شامل زبان‌های شناخته‌شده‌ای است که کتاب‌های دستور زبان دارند). علاوه بر این فهرست، فهرستی شامل ۱۰۰ زبان دیگر نیز به نویسندگان پیشنهاد شده تا در صورت تمایل آنها را به نقشه‌ها اضافه کنند. این فهرست شامل زبان‌های بیشتری از خانواده‌های زبانی گوناگون است که به جهت لحاظ‌شدن تنوع ژنتیکی تدوین شده است. در مجموع، به این دو فهرست، نمونه ۲۰۰ زبانی^۲ می‌گویند (والس برخط).^۳

معیار اصلی در تهیه نمونه‌های زبانی آن بوده که زبان‌ها از نظر منطقه‌ای و ژنتیکی گوناگون باشند و نمونه‌ای متعادل و همگن از انواع زبان‌های جهان را به‌دست دهند. در بیشتر مطالعات رده‌شناسی زبان‌ها از خانواده‌های هندواروپایی یا اروآسیایی انتخاب شده‌اند و این مسئله در مواردی منجر به نتیجه‌گیری‌های نادرست در مورد همبستگی‌ها و ویژگی‌های زبانی شده است. به‌عنوان مثال، در قاره اوراسیا که به‌رغم وسعت جغرافیایی فقط بیست درصد زبان‌های جهان را دربردارد، الگویی مشاهده می‌شود که در هیچ‌کجای دیگر جهان نیست. در این قاره در زبان‌هایی که مفعول پیش از فعل قرار می‌گیرد (OV)، صفات نیز پیش از اسم قرار دارند.^۴ براساس چنین الگویی، زبان‌شناسان به‌اشتباه آن را یکی از ویژگی‌های طبیعی زبان‌های OV می‌دانستند. اما مطالعات گسترده‌تر نشان می‌دهد که در خارج از قاره اوراسیا شرایط به‌گونه دیگری است و در زبان‌های OV صفت اغلب پس از اسم قرار دارد. به‌منظور جلوگیری از بروز چنین نتایج شتابزده‌ای، ویراستاران در تهیه نمونه‌های زبانی کوشیده‌اند تا تنوع جغرافیایی و خانوادگی در انتخاب زبان‌ها را به حداکثر ممکن برسانند (همان).

به‌اعتقاد نگارنده، این معیار در تهیه اطلسی که مقیاسی جهانی دارد یکی از اصول اولیه آن به‌شمار می‌رود و همان‌طور که از مطلب فوق پیداست، ویراستاران به این اصل مهم توجه داشته‌اند اما از سوی دیگر ملاحظاتی نیز در انتخاب زبان‌های والس از سوی ویراستاران مطرح شده است که اصل فوق را خدشه‌دار کرده و موجب شده است که در حقیقت زبان‌های والس نمونه‌ای جامع و همگن از زبان‌های جهان نباشند و پراکندگی ویژگی‌های زبانی را به‌درستی نشان ندهند. این نقصان به شکل‌گیری فرضیات و نتایج نادرستی در مورد ویژگی‌ها و همبستگی‌های زبانی منجر می‌شود.

مهم‌ترین این موارد دسترسی و موجودبودن منابع دستوری برای زبان‌ها است و این همان محدودیتی است که انتخاب ویژگی‌ها را نیز به ویژگی‌هایی محدود می‌کند که در کتاب‌های مرجع دستور زبان

1. 100-language sample

2. 200-language sample

۳. در نسخه برخط، لینکی برای دستیابی به لیست زبان‌ها در نمونه ۱۰۰ زبانی و ۲۰۰ زبانی آورده شده است.

۴. برای مشاهده این الگو به نقشه 97A در والس مراجعه شود.

توصیف شده‌اند و در بخش ویژگی‌ها مورد نقد و بررسی قرار گرفت. در انتخاب زبان‌ها از میان خانواده‌های زبانی مشابه نیز در بیشتر موارد زبانی انتخاب شده‌است که در کتاب‌های دستور زبان توصیف شده‌اند و نویسنده به آن منابع دسترسی داشته است. اما طبق گفته خود ویراستاران، بسیاری از زبان‌ها به‌رغم اینکه می‌توانستند تصویر جامع‌تری از پراکندگی ویژگی‌ها به‌دست دهند، تنها به این دلیل که نویسندگان به منابع دستوری کافی برای آن زبان‌ها دسترسی نداشتند، انتخاب نشده‌اند.^۱

بررسی که نگارنده در پایگاه دادگان والس انجام داده است، نشان می‌دهد که این محدودیت نه‌تنها موجب حذف شدن برخی از زبان‌های مهم شده‌است، بلکه زبان‌های کم‌اهمیت‌تر نیز تنها به این دلیل که در منابع مورد استفاده نویسندگان وجود داشته است، در نقشه‌ها نشان داده شده‌اند. فهرست زیر زبان‌هایی را در ایران نشان می‌دهد که در والس نمایه شده‌اند: عربی، ارمنی، آذربایجانی، آذری، بلوچی، دوماری، گیلکی، کبالتی، خلجی، کلوری، کردی مرکزی، لری، مندائی، مازندرانی، آرامی نو (آذربایجان ایران)، فارسی، ترکی، تالشی (جنوب)، تاتی (جنوبی) و وفسی.

همان‌گونه که ملاحظه می‌شود، یکی از این زبان‌ها زبان خلجی است که تباری ترکی دارد و بیشتر در استان مرکزی و قم و نیز بخش‌هایی از شمال استان فارس بدان تکلم می‌شود و تقریباً زبانی در حال انقراض است. کوربت^۲ (۲۰۱۳) در فصل ۳۰ از والس که ویژگی جنسیت را در زبان‌ها بررسی کرده است، به‌جز زبان فارسی، زبان خلجی را نیز به‌عنوان زبانی فاقد جنسیت در ایران بر روی نقشه نشان داده است و این در حالی است که جنسیت در بسیاری از گویش‌ها و زبان‌های ایرانی از جمله گونه‌های زبان تاتی، کردی (مرکزی و شمالی)، زازاکی، گورانی، سمنانی، پشتو و غیره نیز دیده می‌شود اما این زبان‌ها و گونه‌ها در نقشه کوربت نمایه نشده‌اند. به‌جز ویژگی جنسیت، ۳۸ ویژگی دیگر نیز در این زبان در والس بررسی شده‌است.

با بررسی بیشتر در پایگاه دادگان والس در می‌یابیم که تمامی نویسندگانی که زبان خلجی را در نقشه‌های خود نشان داده‌اند، از دورفر (۱۹۸۸)^۳ به‌عنوان منبع استفاده کرده‌اند. به‌اعتقاد نگارنده، تنها دلیلی که یک زبان در حال انقراض در ایران بر روی نقشه‌ها نشان داده می‌شود، دسترسی نویسندگان به منبعی بوده که در آن توصیفاتی دستوری در مورد این زبان وجود دارد.

پرسش نگارنده آن است که چرا کوربت در بررسی جنسیت در زبان‌ها از منابع موثق دیگری برای نشان‌دادن جنسیت در زبان‌های ایرانی استفاده نکرده است؟ به‌عنوان مثال، یارشاطر (۱۹۶۹) یکی از منابع دستوری انگلیسی و موثق است که نشان می‌دهد در گونه‌های مختلف زبان تاتی جنسیت وجود

۱. در ابتدای پروژۀ والس (۱۹۹۹) برخی از زبان‌هایی که در نمونه‌ها گنجانده شده بودند، از جمله زبان‌هایی بودند که هیچ توصیف دستوری برایشان وجود نداشت اما یک متخصص زبان پاسخگوی پرسش‌های نویسندگان بوده است.

دارد و بهتر بود که به‌جای یک زبان فاقد جنسیت و در حال انقراض، مانند خلجی، زبان تاتی که زبانی رایج و دارای جنسیت است روی نقشه نشان داده شود. به‌زعم نگارنده در بسیاری از موارد زبان‌ها به‌دلیل آشنانبودن نویسنده با منابع دستوری در والس گنجانده نشده‌اند و تنها دلیل کنار گذاشته‌شدن برخی از زبان‌ها فقدان منابع دستوری نبوده است، بلکه آشنانبودن منابع برای نویسندگان نیز بوده است.

۲-۴ زبان در برابر گویش

یکی از پرسش‌های نگارنده و شاید هر زبان‌شناسی که بخواهد از داده‌های والس در تحقیقات خود استفاده کند، آن است که آیا در این اطلس فقط زبان‌ها نمایه شده‌اند یا اینکه این اطلس شامل گویش‌های یک زبان نیز می‌شود؟ آیا ویراستاران و نویسندگان در جهت افتراق گویش‌ها از زبان‌ها کوشیده‌اند؟ در پاسخ به این پرسش باید بگوییم که اهتمام ویراستاران بر آن بوده است تا در فهرست زبانی والس هیچ زبانی گونه‌ای دیگر از آن زبان نباشد. اما مواردی در این اطلس وجود دارد که به‌جز زبان‌ها، گویش‌های یک زبان نیز نمایه شده‌اند و برخی از نویسندگان در صورتی که گویش‌های یک زبان از نظر پارامترهای مورد بررسی تمایز داشته‌اند، آنها را نیز در نقشه‌های خود نشان داده‌اند. ویراستاران والس به‌صراحت بیان می‌کنند که در این زمینه دست نویسندگان باز بوده است و آنها تغییری در نقشه‌های نویسندگان از نظر تمایز گویش از زبان نداده‌اند.

یکی از این موارد نقشه‌ای از زبان آلمانی است (نقشه ۵۴A) که در آن نویسنده به‌گونه‌ای افراطی انواع گویش‌های آلمانی را نشان داده است و دلیل آن، همان‌طور که ذکر شد، تفاوت گویش‌ها از نظر پارامتر مورد بررسی بوده است. این در حالی است که نقشه‌های دیگر بدون آنکه گونه خاصی از این زبان را مشخص کرده باشند، فقط آلمانی را نشان می‌دهند. شرایط مشابهی در مورد زبان ایرلندی دیده می‌شود. بیشتر نویسندگان داده‌های این زبان را بدون مشخص کردن گونه‌ای خاص ارائه کرده‌اند. اما یکی از نویسندگان داده‌های گویش دونگال^۱ و دیگری گویش مانستر^۲ را ارائه کرده است زیرا این گونه‌ها از جهاتی با یکدیگر متفاوت هستند (والس برخط).

نگارنده دیدگاه نویسندگان فوق را مثبت ارزیابی می‌کند زیرا در اطلسی که قصد دارد پراکندگی ویژگی‌های ساختی زبان را نشان بدهد، معیار اصلی در نشان دادن گونه‌های زبانی وجود تمایز ساختاری بین گونه‌ها از نظر پارامترهای مورد بررسی است، زیرا تنها در چنین شرایطی است که پراکندگی ویژگی‌های ساختی نشان داده خواهد شد. حال چه اهمیتی دارد که گونه مورد نظر زبان است یا گویش؟ محقق را در نظر بگیرید که قصد دارد پراکندگی ویژگی جنسیت در زبان‌های ایرانی را نشان بدهد. تحقیقات نشان می‌دهند که گونه‌های زبان تاتی از این نظر با یکدیگر متفاوت هستند (پارشاطر،

1. Donegal Irish

2. Munster Irish

۱۹۶۹). برخی از گونه‌های تاتی فاقد نظام جنسیتی هستند (گونه‌های شالی، طارم، شاه‌رودی)، در صورتی که در گونه‌های دیگر (گونه خلخال و بیشتر تاتی‌های جنوبی) این ویژگی به شکل بارز دیده می‌شود. آیا این گونه‌ها تنها به این دلیل که گویش‌هایی از زبان تاتی هستند باید نادیده گرفته شود؟ در این صورت چگونه پراکندگی این ویژگی نشان داده شود؟

اینکه ویراستاران به تنوع ژنتیکی زبان‌ها در تهیه اطلس توجه داشته‌اند، نکته مهمی است اما توجه به این نکته نیز لازم است که قرابت خانوادگی لزوماً به معنای تشابه ساختاری بین زبان‌ها نیست و بسیار مشاهده شده است که زبان‌هایی که قرابت بیشتری با یکدیگر دارند ویژگی‌های ساختی بسیار با یکدیگر متفاوت است. به اعتقاد نگارنده، ویراستاران و نویسندگان والس در انتخاب گونه‌های زبانی باید اولویت را به زبان‌ها/گویش‌هایی بدهند که تنوع ویژگی‌های ساختی زبان را هرچه دقیق‌تر و جامع‌تر در این اطلس به تصویر بکشند، حال چه این زبان‌ها به لحاظ ژنتیکی مشابه در یک خانواده زبانی قرار داشته باشند یا حتی گویش‌های یک زبان باشند.

۵ گردآوری داده‌ها

نویسندگان برای گردآوری داده‌های زبانی از کتاب‌های مرجع در حوزه دستور زبان، فرهنگ لغت، مقالات تخصصی و رساله‌های دکتری در حوزه‌های نحو، آواشناسی و صرف استفاده کرده‌اند. در مجموع، از ۷۳۷۳ منبع مکتوب استفاده شده است.^۱ در موارد محدودی، گردآوری داده‌های زبانی براساس شم زبانی نویسنده بوده است که این مورد بیشتر در خصوص زبان‌های انگلیسی، اسپانیایی و روسی مشاهده می‌شود.^۲

همان‌طور که پیداست، در تهیه والس به‌رغم روش معمول در تهیه اطلس‌های گویشی که عمدتاً مبتنی بر تحقیقات میدانی و پرکردن پرسش‌نامه است، از روش کتابخانه‌ای استفاده شده است. ویراستاران علت آن را بیشتر از جنبه مادی عنوان کرده‌اند زیرا برای نقشه‌ای در مقیاس جهانی انجام تحقیق میدانی بسیار هزینه‌بر بوده است (والس برخط).

یکی از ایراداتی که در این حوزه مشاهده می‌شود، آن است که بین برخی از فصل‌ها انسجام وجود ندارد، به‌گونه‌ای که هریک از نویسندگان براساس معیارهای متفاوتی ویژگی‌ها و ارزش‌های دستوری مشابهی را توصیف کرده‌اند. به‌عنوان مثال، سه فصل از والس به بررسی حالت در گروه‌های اسمی

۱. در بخش منابع، نام منبع و فصل‌های مورد استفاده نویسندگان و اطلاعات کتاب‌شناختی (نام نویسنده اثر، نام اثر، سال انتشار اثر و نوع اثر (کتاب، مقاله، کنفرانس و غیره)) آنها آورده شده است.

۲. نویسندگان از منابع قدیمی (اوایل دهه ۱۹۷۰) و نیز منابعی که نویسندگان آنها از حوزه مطالعات رده‌شناسی زبان خارج شده‌اند، استفاده نکرده‌اند.

می‌پردازد که توسط سه نویسنده تدوین شده است (آمیختگی و ندهای تصریفی (بیکل^۱ و نیکولز^۲، ۲۰۱۳)، آمیختگی یا تلفیق نشانه حالت (بارمن^۳ و براون^۴، ۲۰۱۳)، تعداد حالت در زبان‌ها (ایگزن^۵، ۲۰۱۳)). با مطالعه این فصل‌ها و بررسی نقشه‌ها مشاهده می‌شود که نویسندگان زبان‌هایی را فاقد ویژگی حالت معرفی کرده است اما نویسنده دیگر همان زبان‌ها را دارای ویژگی حالت می‌داند.

دلیل اصلی چنین تفاوت‌هایی آن است که نویسندگان از منابع گوناگونی برای توصیف و بررسی ویژگی‌ها استفاده کرده‌اند و در آن منابع ویژگی مورد نظر تعاریف متفاوتی دارد. این امکان نیز وجود دارد که نویسندگان برداشت اشتباهی از مفاهیم موجود در منابع دستوری داشته باشند. علاوه بر این، از دید نگارنده بررسی مکرر یک پارامتر در فصل‌های مختلف نوعی حشو در روند بررسی پارامترهای دستوری محسوب می‌شود و نشان‌دهنده آن است که میان نویسندگان والس هیچ‌گونه تعاملی در همگن‌ساختن ویژگی‌های مورد بررسی برقرار نبوده است. به‌عنوان مثال، پارامتر وجود یا نبود حالت در زبان‌ها، پارامتری بوده است که توسط چندین نویسنده بررسی شده است و در نتیجه، والس شامل چندین نقشه است که در آنها زبان‌های دارای حالت از زبان‌های فاقد حالت متمایز شده‌اند. نمونه‌ای دیگر در بررسی پارامتر وجود یا نبود حروف اضافه در زبان‌ها مشاهده می‌شود. در خصوص این ویژگی نیز در چندین نقشه زبان‌های دارای حروف اضافه از زبان‌های فاقد حروف اضافه متمایز شده‌اند.

از دید نگارنده، برای پرهیز از بروز این ناهماهنگی‌های نظری و حشو‌ها دو راهکار وجود داشته است. نخست آنکه فهرستی از منابع موثق از ابتدا تدوین بشود تا نویسندگان در توصیف مباحث نظری مشابه از منابع مشترکی استفاده کنند. دوم آنکه ویراستاران می‌بایست در بررسی ویژگی‌های ساختی میان نویسندگان تعامل ایجاد می‌کردند به‌گونه‌ای که هر یک از آنها از مباحثی که توسط نویسندگان در دست بررسی قرار دارد آگاه باشند و در صورت لزوم با یکدیگر در همگن‌ساختن پارامترهای دستوری مشارکت کنند.^۷

۶ نقشه‌ها

اطلس جهانی ساخت‌های زبانی شامل ۱۶۰ نقشه در نسخه برخط و نقشه در نسخه چاپی است که توزیع جغرافیایی ویژگی‌های ساختی زبان را نشان می‌دهند. در بیشتر نقشه‌ها بیش از ۲۰۰ زبان نشان

1. B. Bickel

2. J. Nichols

3. M. Baerman

4. D. Brown

5. O. Iggesen

۶. مواردی از اشتباه در کدگذاری نیز دیده شده است. چنین خطاهایی از طریق فرم تماس یا لینک نظردهی به ویراستاران گزارش می‌شوند.

۷. در نسخه برخط والس در بخش جداگانه‌ای تحت عنوان نویسندگان، نام نویسندگان، فصل‌های تألیفی نویسندگان، و آدرس صفحه‌خانی نویسندگان آورده شده است. در مجموع، ۵۵ نویسنده مشارکت داشته‌اند.

داده شده است.^۱ در مجموع، ۲۶۷۶ زبان یعنی کمی کمتر از نصف زبان‌های دنیا، در اطلس نشان داده شده‌اند. اینها زبان‌های والس نامیده می‌شوند (والس برخط).

نقشه‌ها از نظر نشان‌دادن الگوهای جغرافیایی متفاوت هستند. در برخی از نقشه‌ها الگوهای منطقه‌ای کاملاً مشخصی دیده می‌شود. به‌عنوان مثال، در نقشه (83A) می‌توان توزیع بارزی از دو الگوی ترتیب کلمات فاعل و مفعول در میان زبان‌های اورآسیایی یافت. در اروپا بیشتر زبان‌ها VO (فعل پیش از مفعول) هستند، در حالی که در شرق که شامل منطقه وسیعی از قاره آسیا است، اکثر زبان‌ها OV هستند (مفعول پیش از فعل) و در آسیای جنوب شرقی تا اقیانوس آرام در منطقه وسیعی مجدداً الگوی VO الگوی غالب است. اما استخراج چنین الگوهای دقیقی به‌سادگی از تمامی نقشه‌ها میسر نیست (والس برخط).

۷ امکانات جستجو و شخصی‌سازی

نسخه برخط والس و لوح فشرده آن شامل امکانات مشابهی در زمینه شیوه‌های جستجو و نشان‌دادن داده‌ها هستند. این اطلس به کاربران امکان نمایش داده‌ها به صورت‌های مختلف، جستجوی خودکار، انتقال اطلاعات و نقشه‌ها و ترکیب کردن ویژگی‌ها در جستجوی خودکار را می‌دهد که در ادامه به شرح آنها می‌پردازیم. کاربران می‌توانند به شیوه‌های مختلفی نقشه‌ها را شخصی‌سازی کنند: (۱) اندازه، شکل و رنگ نقاط زبانی روی نقشه‌ها قابل تغییر است؛ (۲) نقشه‌ها را می‌توان به گونه‌ای محدود کرد که فقط نام شهرها و کشورها را نشان بدهند؛ (۳) مرز کشورها و رودخانه‌ها قابل حذف شدن هستند؛ (۴) نقشه‌ها قابل جایگزینی با نقشه‌های توپوگرافی (نقشه‌هایی که سطوح مرتفع را نیز نشان می‌دهد) هستند؛ (۵) کاربران می‌توانند نواحی پرتراکم که تعداد زیادی نقطه دارد را بزرگ‌نمایی کنند، به این ترتیب نقطه‌ها از هم فاصله می‌گیرند و نقاط زبانی به صورت مجزا دیده می‌شوند؛ (۶) نقشه‌ها قابل انتقال و چاپ شدن هستند و می‌توان بخش‌های مختلفی را بنا به انتخاب کاربر برای استفاده در زمانی دیگر ذخیره کرد (۷) با حرکت موس بر روی نقطه‌ها نام کامل زبان و با فشردن آنها پنجره‌ای با اطلاعات بیشتر در خصوص آن زبان مانند نام ارزش و نام منبع نشان داده می‌شود.

ویژگی‌ها را نیز به دو طریق می‌توان شخصی‌سازی کرد: (۱) چنانچه در شرایط خاصی ارزشی چندان اهمیت نداشته باشد، می‌توان آن را حذف کرد. به‌عنوان مثال، پنج ارزش در خصوص فهرست واژه‌ها که شامل (کوچک، نسبتاً کوچک، متوسط، نسبتاً بزرگ و بزرگ) قابل تقلیل به سه ارزش (زیر متوسط،

۱. نقشه 83A که ترتیب مفعول و فعل را در زبان‌ها نشان می‌دهد، بیشترین تعداد زبان‌ها را دربردارد اما دو نقشه مرتبط با زبان اشاره (نقشه‌های 139A, 140A) تعداد بسیار کمتری از زبان‌ها را نشان می‌دهند که دلیل آن نبودن مطالعات ساختاری-دستوری زبان اشاره از منظر تطبیقی است.

متوسط و بالای متوسط) است؛ ۲) در مقابل، چندین ارزش را می‌توان با یکدیگر ادغام و به یک ارزش تبدیل کرد.

کاربران می‌توانند نام زبان‌ها، ژن زبان‌ها، نام خانواده‌های زبانی و نام کشورها را جداگانه جستجو کنند. به‌عنوان مثال، این امکان وجود دارد که فقط نام زبان‌هایی نمایش داده شوند که: ۱) حرف اول آنها با /x/ شروع می‌شود؛ ۲) تمام زبان‌هایی که متعلق به یک خانواده زبانی خاص هستند نمایش داده شوند؛ ۳) تمام زبان‌هایی که در کشوری خاص صحبت می‌شوند نمایش داده شوند و ۴) تمام زبان‌هایی که توسط نویسندگانی خاص توصیف شده‌اند، نمایش داده شوند.^۱

کاربران با فشردن نام یک زبان به فهرستی از ویژگی‌ها و پارامترهای بررسی شده در آن زبان و نیز نام کشور یا کشورهایی که در آنها بدان زبان تکلم می‌شود دسترسی پیدا می‌کنند. به‌عنوان مثال، با فشردن نام زبان کردی مرکزی مشخص می‌شود که این زبان در دو کشور ایران و عراق تکلم می‌شود و در مجموع، ۶۰ ویژگی در حیطه‌های واج‌شناسی (فهرست همخوانی و واکه‌ای، همخوان‌های کمیاب، ساختار هجایی، نواخت و غیره) صرف (پیشوندسازی و پسوندسازی)، مقولات اسمی (حروف معرفه و نکره، جنسیت، حالت و غیره)، مقولات فعلی (وجه امری، جایگاه وندهای زمان-نمود)، ترتیب کلمات و بندهای ساده (ساختار مجهول، تکواذهای نفی و غیره) در این زبان بررسی شده است. فهرستی از منابع مورد استفاده در بررسی هر یک از ویژگی‌ها نیز آورده شده است. در صفحه مذکور، علاوه بر اطلاعات فوق، نقشه‌ای از مکان جغرافیایی زبان، نام اتنولوژی و نام‌های دیگر زبان در سایر کاتالوگ‌های زبانی نیز دیده می‌شود.

منابع

- Baerman, M., & D. Brown (2013). *The World Atlas of Language Structures Online*. M. Haspelmath, et al. (eds.), Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology.
- Bickel, B., & J. Nichols (2013). *The World Atlas of Language Structures Online*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology.
- Corbett, G. (2013). In: Dryer, Matthew S. & Haspelmath, Martin (eds.) *The World Atlas of Language Structures Online*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology.
- Doerfer, Gerhard. 1988. *Grammatik des Chaladsch*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Iggesen, O. (2013). *The World Atlas of Language Structures Online*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology.

۱. در نقشه‌هایی که فقط زبان‌ها را نشان می‌دهد (بدون ویژگی‌ها)، نقاط رنگی مختلف نشان‌دهنده خانواده‌ها یا ژن‌های زبانی مختلف هستند.

